

TRADUCERI

MIRCEA FLORIAN

CONCEPTUL DE TIMP LA BERGSON. O CERCETARE CRITICĂ*

CUVÂNT ÎNAINTE

„Există o artă a blamului,
care face onoare celui blamat”
(Lessing)**

Filosofia lui Bergson este astăzi, îndeosebi în Franța, „un lucru la modă”! Un recenzent de la publicația „Le Temps” (4 noiembrie 1913) observa spiritual că Bergson se citește și în zilele noastre, și operele sale se discută în saloanele pariziene la „ceaiul de la ora cinci”, așa cum se dansează „tango” și cum va apărea în curând un nou soi de „Précieuses ridicules”. Nu ne îndoim de faptul că Bergson – așa cum spune James – este împotriva unor astfel de „admirații sufocante”; căci el e prea mare filosof, ca să nu sesizeze că un asemenea succes nu are nicicum de a face cu adevărata filosofie. Ar fi însă mai bine să răspundă mai degrabă criticilor, decât să asculte exclamațiile de admirație ale numeroșilor săi „elevi” (La o anchetă în gimnaziile franceze s-a constatat că, dintre toate operele filosofice, cele ale lui Bergson sunt cel mai mult citite)¹. După câte știm, Bergson a răspuns mai amănunțit numai biologului Le Dantec², dar critica severă a lui Fouillée a rămas din păcate până acum încă fără niciun răspuns.

Bibliografia asupra lui Bergson este considerabilă, dar cele mai multe studii pornesc de la prejudecata că filosofia lui Bergson nu se poate „analiza”, că ea constă propriu-zis numai dintr-o serie de propoziții ale lui Bergson, care, stilistic, în locuri comune și în imagini îndoielnice îi fac filosofului o concurență neloială. Din partea noastră ne-am străduit să întreprindem o cercetare critică *sine ira et studio*, în cadrul unei cercetări mai speciale să luăm în atenție problemele cele mai

* Mircea Florian, *Der Begriff der Zeit bei Bergson. Eine kritische Untersuchung*, Greifswald, Verlag von Brüneck & Co., 1914, p. 5–28. Este teza de doctorat a lui M. Florian (1888–1960), susținută (1914) la Universitatea din Greifswald, referent fiind Johannes Rehmke, dedicată lui P.P. Negulescu (în formula „clasică”: Herr P.P. Negulescu. Professor an der Universität zu Bukarest in Dankbarkeit und Verehrung gewidmet).

** „Es gibt eine Art des Tadels, welche dem Getadelten Ehre macht”.

¹ Vezi: *Année psychologique*, Paris (Masson) 1908. *L'évolution de l'enseignement philosophique* (Binet).

² Vezi: *Revue du mois* (Paris) 10 august 1907 și Le Dantec, *Science et Conscience*, Paris (Flammarion) 1908, p. 220 și urm.

importante ale filosofiei bergsoniene, ale unei filosofii care, după opinia lui Bergson însuși, trebuie să fie „cea mai empirică prin metoda sa și cea mai metafizică prin rezultatele sale”³.

Firește, Germania are ceva de învățat de la Bergson. Umbra titanului de la Königsberg domină încă aproape întreaga filosofie contemporană a Germaniei. Și totuși, nimeni nu se va încumeta să dărâme palatul de granit grandios, chiar dacă și crăpat pe alocuri al filosofiei kantiene, numai pentru a se muta în palatul norilor de basm ai bergsonismului. Într-o anumită privință, fără îndoială, Bergson a acționat în mod eliberator, dar o doctrină solidă, care s-ar putea construi pe ruinele criticismului, trebuie să o căutăm altundeva.

Lucrarea noastră presupune deja în linii mari o anumită cunoaștere a intuițiilor bergsoniene, la care prezentarea lui *Steenberger*⁴ poate să servească foarte bine ca introducere; în mod deosebit, noi vrem să întreprindem aici o critică sinceră, care în unele probleme ar putea să aducă mai multă claritate.

Pentru consiliere amabilă și stimulare în realizarea acestei lucrări, ca și pentru imboldul personal și științific de totdeauna, îi sunt Domnului profesor doctor J. Rehmke sincer îndatorat.

SUMAR

Cuvânt înainte

Introducere

I. „*Cogito ergo vivo*”

II. *Durata*

- A. Istoric
- B. Prezentare și critică
- C. Timp și atemporal
- D. Timp și număr
- E. Intensitate și psihofizică
- F. Timp și memorie
- G. Timp și lume
- H. Timp și omenire
- I. Încheiere

III. *Mișcare*

- A. Prezentare și critică
- B. Percepție și inteligență

IV. *Dezvoltarea*

V. *Observații finale*

- A. Bergson și „principiul relativității”
- B. Cei doi Bergsoni

³ *Bulletin de la Société française de philosophie*, Séance de 2 Mai 1901, p. 49.

⁴ Alb. Steenbergen, *H. Bergsons intuitive Philosophie*, Jena 1909.

INTRODUCERE

O critică a filosofiei bergsoniene în genere și, înainte de toate, a interpretării bergsoniene a timpului întâmpină chiar de la început o dificultate aparent de nedepășit, care constă îndeosebi în lipsa unui teren comun pentru confruntarea dintre autor și critic⁵. Cum s-ar putea critica filosofia unui om care nu gândește și nu vorbește ca alți muritori, care posedă o comoară de cunoaștere despre care noi ceilalți, cu mijloacele noastre prozaice de cunoaștere n-avem nici cea mai vagă cunoștință! Criticul află prima dificultate serioasă în neclaritatea și nedeterminarea gândirii bergsoniene, care manipulează cu „concepte alunecoase, și, dacă noi credem că am găsit în cele din urmă o expunere clară, impune totdeauna încă o restricție precum: „într-o anumită măsură”, „mai degrabă”, „pentru a spune astfel” ș.a.m.d., care pare să egaleze superficial toate contradicțiile, dar – spus clar – nu contribuie cu nimic la clarificare.

Ca răspuns la oricare dintre obiecțiile aduse de noi auzim câte ceva despre acuza de neînțelegere a acestei filosofii „alunecoare, crepusculară”! Dacă nu suntem și în posesia „intuițiilor” minunate ale autorului sau, ceea ce e același lucru, nu suntem deja bergsonieni, atunci ni se spune să nu criticăm în nicio împrejurare filosofia celebrului profesor de la „Collège de France”. Într-un cuvânt, există aparent un bergsonism exoteric și unul ezoteric, și în cel din urmă sunt introduși numai „inițiații”: este o deosebire care nu este stabilită direct de însuși filosoful nostru sau de elevii săi, dar este totdeauna *implicite* gândită ca atare. Să fie oare orice deschidere din această filosofie moartea oricărei critici? – Dacă a înțelege o doctrină filosofică înseamnă tot ca și cum ai accepta-o pur și simplu, atunci aceeași obiecție și același pretext ar putea fi aduse împotriva obiecțiilor de orice altă filosofie. Numai că, și pentru cazul nostru, o critică a bergsonismului ar fi lipsită de scop, dacă aceasta ar vrea să fie valabilă ca misticism. Credem însă că filosofia lui Bergson, în ciuda oricăror obiecții de misticism, rămâne un obiect al criticii, întrucât ea valorează ca sinteză a realismului și idealismului, a spiritualismului și materialismului, și îndeosebi nu vrea să fie o filosofie definitivă, ci una care se construiește treptat prin „năzuința colectivă”⁶. Ar mai fi posibilă o astfel de năzuință laudabilă, dacă critica ar fi exclusă?

O îndelungată „camaraderie” cu această filosofie, legată cu un incipient entuziasm la prima cunoștință cu scrierile lui Bergson, ne-a dat, credem, dreptul deplin la nepartinitatea criticii noastre și să ne ocupăm de înțelegerea acestei filosofii. Metoda noastră de a o înțelege ne-a fost sugerată de autorul însuși, în cuvântarea sa cunoscută despre „Intuiția filosofică”⁷, dar cu deosebirea că pentru

⁵ „Mai ales însă, bergsonismul iese din discuție prin însăși natura sa. Ca și realitatea pe care el pretinde că ne face să o întrevădem în a sa mobilitate creatoare, el este insesizabil”, spune un adept al lui Bergson: G. Rageot, *Les savants et la philosophie*, Paris (F. Alcan) 1911, p. 177.

⁶ H. Bergson, *L'Évolution créatrice*, Paris, 5ème édition, 1909, *Introduction*, p. VII.

⁷ H. Bergson, *L'intuition philosophique*. Conférence faite au Congrès de philosophie, le 10 avril 1911, „Revue de Métaphysique et de Morale”, 1911 (Nov.), p. 810.

noi înțelegerea însăși nu exclude critica, ci, dimpotrivă, o cheamă în ajutor. Comportarea „simpatetică” și îndoiala sunt totdeauna cele două condiții pentru înțelegerea adevărată și profundă a unui sistem filosofic. Pentru examinarea noastră critică, ne-am străduit să punem în lumină tonul fundamental al filosofiei bergsoniene, în raport de care toate celelalte șiruri de gânduri sunt numai armonice superioare.

Afirmația⁸ lui Bergson că fiecare sistem filosofic începe cu o negare este aparent falsă, căci de altfel orice sistem își are începutul într-o intuiție, așa cum Bergson însuși o afirmă; căci o intuiție nu poate să fie negativă; ea constată un fapt și nu neființa unui fapt. Negarea unui alt sistem urmează totdeauna exact la fel ca și îndreptățirea propriei filosofii. De fapt, fundamentul filosofiei bergsoniene constă într-o afirmație pozitivă, pe baza căreia Bergson crede că poate să descopere toate greșelile sistemelor existente până astăzi.

Înainte de a examina aceste „fapte” originare cuprinse intuitiv, de dragul unei mai clare înțelegeri, să facem un mic ocol, ca să putem sesiza mai bine importanța acestui gând fundamental, care momentan trebuie să însemne ultimul cuvânt al filosofiei.

Unul dintre adepții lui Bergson, Le Roy, a anunțat în judecăți ditirambice⁹ filosofia lui Bergson ca „noua filosofie” sau „noul pozitivism”. Eticheta a avut noroc și a și rămas prezentă, întrucât ea conține de fapt un adevăr: filosofia bergsoniană are un caracter revoluționar¹⁰. În această privință, el a fost comparat cu Kant, a fost numit chiar cel mai mare metafizician de după Kant, dacă și Kant însuși nu ar fi dorit să valoreze ca „metafizician”. Ceea ce Bergson are comun cu Kant și cu Renouvier – la Bergson firește, nu așa de evident, dar la elevul său Le Roy situat în planul din față – este acea năzuință internă care constituie o trăsătură însemnată și caracteristică a filosofiei moderne, anume aspirația spre concilierea credinței cu știința¹¹. Încă Imm. Kant scria cândva: „A trebuit așadar să delimitiez știința, pentru a dobândi loc pentru credință”¹². Scopul acestei năzuințe este, evident, la toți trei același, dar căile sunt diferite.

⁸ H. Bergson, *op. cit.*, „Îmi pare că intuiția se comportă adesea ca demonul lui Socrate, în viața practică; ea este mai puțin *sub această formă sub care debutează*, și sub această formă ea continuă să dea manifestările ei cele mai clare: ea apără... Singulara forță *pentru această putere instinctivă de negație*” (p. 811).

⁹ Vezi: Le Roy, *Science et Philosophie* („Revue de Métaphysique et de Morale” 1899–1900); *Le positivisme nouveau* (*Ibidem*, 1901). Vezi: Cantecor, *La nouvelle philosophie* („Revue philosophique”, 1903, vol. I).

¹⁰ Filosofia bergsoniană a apărut în Franța într-un moment în care pozitivismul, cu un impuls cert materialist, așa cum îl reprezenta Taine, devenise o dogmă, și îndeosebi – ceea ce de obicei se uită – când scepticismul ridicol și diletantismul lui E. Renan entuziasma întregul tineret: Taine și Renan au fost maeștri ai literaturii și ai filosofiei. Împotriva materialismului meschin și uscat și împotriva scepticismului, Bergson voia să împlinească o dublă îndatorire. Desigur, se poate discuta dacă la Bergson scepticismul este complet învins și dacă mai degrabă nu a apărut din nou într-o altă formă. În orice caz, este de reținut că virtualitatea stilistică, succesul larg, Bergson îl are comun cu Renan.

¹¹ Vezi: E. Coignet, *De Kant à Bergson*, Paris 1911 (F. Alcan).

¹² I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft* (Valentiner) – *Vorrede zur zweiten Auflage*, p. 37.

Firește, mult mai fundamentată este poziția comună a lui Bergson cu Descartes. Ca și Descartes, Bergson tinde la o conștiință liberă, neîmpovărată cu prejudecăți, precum și la atingerea cu „cea mai profundă”, de nimic învăluită, realitate, adică cu „datul nemijlocit” pur. Filosofia lui Descartes și cea a lui Bergson au același caracter de „concretețe” și vioiciune de care în arhitectura scolastică a *Criticii rațiunii pure* ducem lipsă. Kant nu a făcut nimic ca să curețe definitiv ceea ce stă în calea „Criticii”; el a menținut faptele conștiinței și ale științelor timpului său ca bine stabilite și incontestabile. Cum la Descartes metoda este numai un mijloc al științei, ea înseamnă la Kant și îndeosebi la „școala de la Marburg” neokantiană totul și, cum s-ar zice, scopul însuși¹³. Maturizarea pentru un scop determinat este aici o plimbare fără un țel stabilit ca atare (panmethodism).

Firește, de deosebirea dintre Descartes și Bergson nu poate nimeni să scape. Filosofia carteziană este o filosofie raționalistă, în ciuda locurilor favorabile pe care le are voința în acest sistem; ea pune însă adevărul ca egal cu claritatea și distincția, și reține sentimentul și „instinctul” pentru datul confuz. Filosofia bergsoniană, dimpotrivă, este marcată antiraționalist; cu toate că un anumit intelectualism nu-i rămâne totuși străin, fundamental ea constituie criteriul suprem al adevărului din neclaritate și indistinție. Pentru filosofia franceză în genere este, însă, cum se știe, caracteristică preferința pentru expresii și formule, de la care sunt excluse duplicitatea și arbitriul.

Bineînțeles, această caracterizare nu este satisfăcătoare, dar nici prea departe de a fi o oglindire exactă a stării de fapt. Căci între Descartes și Bergson, întâlnim încă un neîndoielnic „creator” al unei orientări filosofice originale, dacă nu al unei școli filosofice: Maine de Biran¹⁴. „Maine de Biran este Kant al nostru”, a spus un filosof francez contemporan, anume J. Lachelier. Dar Biran însuși nu ne-a dat o expunere completă și sistematică a filosofiei sale, iar operele lui cele mai importante au apărut abia după moartea sa. Cartezianului „*cogito*”, el îi opune năzuința spre ceva (*l'effort*), adică experiența internă a unui „Eu” activ și creator. „Faptul acestei tendințe este ceea ce noi numim efort sau acțiune voită sau voire, și eu spun că acest efort este faptul primitiv veritabil al simțului intim”¹⁵. În fapt, această tendință înseamnă ceva încă mai profund și mai interiorizat în „*cogito*”: acesta era un „*cogito*” fără gust substanțial, însemna un „act” pur, un „dinamism” pur; și de aici a luat naștere orientarea spiritualistă și voluntaristă a filosofiei franceze contemporane. Cu o expresie potrivită, Biran însuși scrie: „Pentru a proceda în mod regulat la această analiză, eu reiau principiul lui Descartes: *je pense donc je suis* și, descinzând în mine însumi, caut să caracterizez în mod mai expres ce este această gândire primitivă, substanțială, care este menită a constitui întreaga mea existență

¹³ Vezi: P. Natorp, *Philosophie, ihr Problem und ihre Probleme*, Göttingen 1911, p. 17.

¹⁴ S-ar putea găsi o anumită asemănare a analizei mele asupra filosofiei franceze cu cea a lui Windelband în „Cuvântul înainte” la traducerea germană a scrierii *Matière et Mémoire*. Dar lucrarea noastră era încheiată atunci când am luat cunoștință de acest excelent „Cuvânt înainte”.

¹⁵ Maine de Biran, *Œuvres inédites* (publiées par E. Naville), Paris 1859, vol. I, p. 47.

individuală, și o găsec identificată în sursa sa cu sentimentul unei acțiuni sau al unui efort voluntar. Acest efort va fi deci pentru mine faptul primitiv¹⁶. Astfel, Biran trece dincolo de empirismul lui Hume, ca și de raționalismul lui Descartes și de criticismul lui Kant. Nici rațiunea, nici senzația, nici chiar forma intuitivă sau cea intelectuală nu sunt elemente ale spiritului, ci „efortul”, din care putem deduce conceptul de cauză, cel de putere, de identitate și de personalitate ș.a.

F. Ravaisson, cunoscutul spiritualist, a cărui influență asupra lui Bergson a fost mărturisită de acesta însuși, în anul 1840, într-un articol în „Revue des deux mondes”¹⁷, l-a prezentat pe Biran ca pe adevăratul model pentru filosofia franceză, care l-a marcat îndeosebi pe V. Cousin, cel care – cum se știe – era atunci filosoful oficial și de necontestat al Franței.

Ca urmare, în filosofia modernă a Franței am putea în genere să deosebim – *grosso modo* – două perioade, una carteziană și una biraniană, iar ultima indică caracterul impregnat de gândirea biraniană, anume tendința spre o sinteză generală a apriorismului și a empirismului pe fundamentele unei analize psihice mai profunde¹⁸; de fapt, fără să procedăm prin aceasta la o clasificare prea orgolioasă, cum „filosofia pozitivă” a lui Auguste Comte a dovedit-o deja, care nu are nicio înțelegere pentru așa-numita experiență „subiectivă”.

I. „COGITO ERGO VIVO”

A. *Cartezianism*. Ca și la Biran, originalitatea lui Bergson constă într-o modificare mai profundă și mai radicală a principiului cartezian, care domină ca un laitmotiv întreaga gândire modernă: *cogito ergo sum*. „Aș spune acum că noi pretindem a continua opera cartezienilor, dar ținând cont de cea mai mare complexitate a științei actuale”¹⁹. „Gândirea” (și sub „gândire” Descartes înțelegea întreaga viață sufletească) este o revelație nemijlocită a propriei mele existențe (*Dasein*), de care îmi este cu totul imposibil să mă îndoiesc, chiar dacă aș fi un teribil pironist. Această „ființă” (*Sein*) avea pentru Bergson ceva „abstract” și „mort” și, într-o epocă în care științele au devenit treptat concrete (biologia, psihologia, sociologia) și au fost trecute în planul din față, Bergson descoperea dincolo de acest „*cogito*” gol o lume profundă și infinită, o viață nepuizabilă. În acest fel, „*sum*” s-a reconfigurat pentru el în „*vivo*” și prin aceasta se dovedește totodată că „gândirea” relevă

¹⁶ M. de Biran, *op. cit.*, p. 205.

¹⁷ F. Ravaisson, *Les fragments de philosophie, de M. Hamilton*, 1840, tome XXIV: „Acest reformator al filosofiei în Franța a fost Main de Biran” (p. 416). Ca atare, influența lui Ravaisson asupra universităților franceze începe după apariția scrierii sale *La philosophie en France au XIXe siècle, rapport rédigé pour l'exposition universelle en 1867*, în anul 1868.

¹⁸ „Dar eu spun că dacă natura și caracterele veritabilului fapt primitiv ar fi fost constatate de o manieră clară și certă, n-ar mai fi dat loc la niciun fel de opoziții și divergențe în filosofie” (*ibidem*, p. 53).

¹⁹ H. Bergson, *Bulletin de la société française de philosophie, Séance du 2 Mai 1901*, Paris (Colin), p. 63.

acea viață și nu dezvoltă doar ființa pură, ceea ce înseamnă un nou gen de cunoaștere: *Intuiția* sau, mai degrabă, gândirea înțeleasă numai în conexiunea ei naturală, anume împreună cu viața²⁰. Astfel, pentru prima oară, Bergson conferă vieții cea mai înaltă valoare metafizică și teoretico-gnoseologică; el face astfel cea mai simplă descoperire: „*eu trăiesc!*”

Și pentru Descartes revelarea ființei prin gândire este intuitivă, dar intuiția carteziană nu este una străină gândirii, o altă specie de cunoaștere, așa cum este cazul la Bergson. Acesta deosebește precis intuiție de gândire, care este ceva „prea omenesc” și „practică”, căreia el îi orientează aspirația nenaturală și așa-zis forțată spre omul *practic*, acel „*tournant de l'expérience*” (*Matière et Mémoire*, p. 204), trecerea de la util la nemijlocit. Așa cum explică Bergson, această metodă nu va fi o analiză seacă, care ar putea cel mult să conducă la un principiu insignifiant și unic, ci o metodă care poartă în sine bogăția și sinteza vie. „Demersul extrem al cercetării filosofice este un veritabil travaliu de integrare” (*ibidem*, p. 204). Acel „*sum*” al lui Descartes era prea deductiv și prea analitic, era mai mult un „extract” și nu un trăit nemijlocit; Bergson i-a insuflat lui „*sum*” o viață pe care Kant cu al său suflet „fenomenologic” i-o răpise. Pentru Bergson, „*vivo*” este experiența „integrală” și pură²¹, „une vision intégrale, quoique sans doute évanouissante” (*L'Évol. cr.* Introd. V).

Rămâne de-acum de necontestat faptul că deosebirea radicală dintre intelect și intuiție nu s-ar fi putut face fără Kant și filosofia postkantiană²²; Bergson însă a inversat pur și simplu propoziția kantiană: „Gânduri fără conținut sunt goale, intuiții fără concepte sunt oarbe”²³, separând complet „conceptul” de intuiție, deoarece pentru el adevărata cunoaștere nu constă în legarea intuiției și conceptului, ci, dimpotrivă, este fundamentată prin faptul că ambele se mențin în mod radical separate una de alta. După Bergson, intuiția nu are nevoie de nicio categorie, ca să poată să fie realmente cunoaștere.

Cumva hipnotizat de această descoperire, Bergson, ca și Descartes, s-a îndepărtat de lumea sensibilă și, printr-o „viziune” nemijlocită sau pură, s-a afundat în acel „*vivo*” interior. În mod ciudat însă, cu cât s-a străduit mai mult să înțeleagă

²⁰ Adică, teoria cunoașterii și teoria vieții ne apar ca inseparabile una de alta (Bergson, *Evol. Créat.* Introd. p. VI, p. 193–194).

²¹ Vezi „Introducerea” lui Bergson la traducerea în limba franceză a *Pragmatismului* lui James (*Le Pragmatisme*, Paris, Flammarion, 1911, p. 5) și H. Bergson, *Introduction à la métaphysique* („Revue de Met. et de Morale”, 1903, p. 36).

²² Vezi: H. Cohen, *Kants Theorie der Erfahrung*, Berlin, 1885 (2. Aufl.). Față de raționaliști, Kant consideră experiența sensibilă ca pe o sursă particulară a cunoașterii și „intuiția pură” ca pe o cunoaștere apodictică (p. 110). Cât de mult datorează Bergson în această privință lui Kant, se poate vedea în: *L'Évolution créatrice*, p. 386 și urm., precum și în *Perception du changement*, p. 15. Eucken consideră că expresia „*intuitio intellectualis*” este prezentă pentru prima oară la Nicolaus de Cusa. Despre importanța „intuiției” în filosofia modernă, spre deosebire de cea antică, a se vedea: L. Brunschvicg, *Les étapes de la philosophie mathématique*, Paris 1912, cap. XX, secțiunea A.

²³ Kant, *Kritik der reinen Vernunft* (Valentiner), p. 107.

clar această viață misterioasă, cu atât mai mult a trebuit să observe că acest „vivo” îi scapă mereu din mână. Dar nu tocmai aceasta este esența lui „vivo”; ca la orice încercare de a-l înțelege, să se furișeze din nou? Așa cum o spune și Bergson: această viață interioară este ceva care se scurge neconținut. Viața sufletească este „durată pură” (*pure durée*), „devenire radicală” (*devenir radical*), un râu curgând neconținut de multiple stări și „calități”, care tind să se configureze în mod determinat și constant. „Intuiția pură, exterioară sau internă, este aceea a unei continuități nedivizate. Noi o fracționăm în elemente juxtapuse, care corespund, aici la cuvinte distincte, acolo la obiecte independente” (*M. et M.*, p. 201–2).

A doua nouă constatare a lui Bergson sună acum: „eu trăiesc, deci eu durez”. Durata este însăși țesătura (*l'étoffe même*) a vieții interne care niciodată nu încetează.

„Durata” a fost considerată aproape unanim ca centrul, nucleul, punctul de reazim al filosofiei bergsoniene și fără îndoială pe drept²⁴. Dar numai în și pentru sine durata nu ar putea să constituie pe deplin esența lui „vivo”: și tocmai de aceea nu ar putea, întrucât *durata* în genere nu a fost considerată de niciun bun cunoscător și deci de nimeni ca esența ireductibilă a conștiinței înseși. Bergson părea nevoit să meargă cu sondarea într-o și mai mare profunzime, unde în cele din urmă ochii, aproape orbiți de lumina care se revelează etern, întrezăresc adevărul absolut.

Dar ce este durata? Durata nu este repetarea uniformă a unuia și aceluiași, nu este una și aceeași notă repetată neuzit, ci totdeauna o nouă notă, totdeauna un nou ton, care se contopește cu altele care i-au premers, pentru ca în cele din urmă „să se organizeze” în simfonia fermecătoare a vieții interne. Sufletul este o creștere neîncetată, o creare continuă, fiecare clipă a ființei interioare aduce ceva nou, dar nu numai *nou*, ci totodată și imprevizibil (*imprévisible*, termen reținut în limba franceză). „Nu numai nou, ci imprevizibil” (*L'Évol.*, p. 6). Pentru suflet, „a fi” înseamnă totdeauna „a se schimba” și „a se schimba” înseamnă „a se maturiza”, iar „a se maturiza” înseamnă totdeauna a se crea pe sine, „se créer indéfiniment soi-même” (*L'Évol.*, p. 8). A dura înseamnă deci ca fiecare clipă să fie o alta și un altfel. Căci „le temps est invention ou il n'est rien de tout” (*ibidem*, p. 369). Și Descartes vorbește de „*création continuée*”: Bergson însă a transformat aceasta într-o „*création continue*”; căci creație în sens cartezian este schimbare neîntreruptă a morții și a nașterii, un prezent continuu, în timp ce pentru Bergson nu există în genere moarte, dar nici dispariție a celei mai mici părți în neant. „La création n'apparaissait plus simplement comme continuée, mais comme *continue*” (*ibidem*, p. 374: „Creația nu mai apare pur și simplu ca *continuată*, ci ca *continuuă*). Aici se fixează intuiția; aici ea și-a găsit granițele și și-a atins scopul; adevărul este descoperit, noi am ajuns în stăpânirea a ceva absolut, iar adevărul „*porte en elle même une puissance de conviction, de conversion même*, qui est la marque à

²⁴ Vezi: Ed. La Roy, *Une philosophie nouvelle, H. Bergson*, Paris (Alcan) 1913 (2ème édition), îndeosebi p. 201: „filosofia domnului Bergson este o filosofie a duratei”. „Filosofia duratei” sună ca ceva paradoxal, căci până acum nicio filosofie nu s-a numit „filosofia neduratei”.

laquelle elle se reconnait” (*Rire*, p. 167: „...poartă în el însuși o putere de convingere, de conversiune chiar, care este indiciul după care el se recunoaște”).

Aici putem să spunem: punctul în jurul căruia se rotește totul la Bergson este conceptul de creație; filosofia sa este un „*creationismus*” și titlul operei sale, *L'Évolution créatrice*, este semnificativ pentru întreaga sa filosofie: *ea este o filosofie a creației*. Toți filosofii, consideră Bergson, au înțeles greșit natura proprie și existența de neclintit a creației sau, în cel mai bun caz, și-au închipuit că ea are loc numai o singură dată, și chiar nu gândită în sensul că fiecare clipă este *eo ipso* o adevărată creație. „O dată dezrădăcinată această prejudecată, ideea de creație devine mai clară, căci ea se confundă cu aceea de creștere” (*L'Évol.*, p. 262)²⁵.

„Legea conservării energiei nu ne spune în genere aproape nimic despre esența adevărată a realității, ci afirmă simplu numai necesitatea unui echilibru al schimbărilor” (*ibidem*, 263–4).

Evoluția creatoare și intuiția constituie cele două vestibuluri ale filosofiei bergsoniene. Acest lucru este pentru Bergson clar și de la sine înțeles, dar nu și pentru noi, firește. – Este așadar, întrebăm noi, *metoda* (intuiția): cea care „durează” și creează, sau *realitatea* este cea care durează și care creează, iar intuiția constată numai acest fapt? Dacă însă cea dintâi (metoda) este adevărată, atunci ce sens putem conferi expresiei „intuiția care durează și care creează?” Ni se pare însă că intuiția trebuia să fi stabilit numai creația. Bergson pare să-i atribuie mai mult, căci anumite considerații ale sale lasă să se bănuiască cum că, după el, intuiția însăși ar fi creatoare (*das Schaffende*). Într-un loc din *L'Évolution créatrice*, Bergson spune despre inducție și deducție că în toate formele lor ele nu mai trimit la propoziția-concluzie, cum o și conțin deja premisele sau faptele expuse, pe când intuiția, ca tot ce este spiritual cu adevărat, este creatoare (*Schöpferisches*): „se înțelege prin spiritualitate un mers spre creațiuni totdeauna noi, spre concluzii incomensurabile cu premisele și indeterminările în raport cu ele” (*L'Évol.*, p. 231). Dar în timp ce până aici concepția era că intuiția care creează poate să fie numai una *intelectuală* („intuiția intelectuală” a lui Schelling), Bergson se împotrivesc categoric opiniei că intuiția vizată de el s-ar putea interpreta ca una intelectuală. Dar ce poate încă să înțeleagă Bergson prin „intuiție creatoare”? Intuiția trebuie să ofere deci numai creația realității, astfel că ea însăși nu este creatoare realului. Ce trebuie să-i revină ca ceva „mai mult” intuiției ca să se poată numi și intuiție creatoare? La această întrebare Bergson nu ne dă niciun răspuns, dar cu toate acestea el consideră fără ezitare intuiția ca fiind una creatoare.

B. „*Esteticismul*”. – Ceea ce a ajutat conceptului de creație la o așa mare extindere este fără îndoială gustul său estetic special. Dacă indiciul întregii orientări „romantice” în artă și în filosofie este conceptul de creație, în acest sens se poate spune că filosofia lui Bergson este un urmaș al filosofiei romantice postkantene.

²⁵ Că esența sufletului este durată creatoare, o afirmă și Plotin: ψυχῆς τινοῦ ἄει οὐσης ἐστὶν ἐνέργεια, οὐ πρὸς αὐτὴν οὐδ' ἐν αὐτῇ, ἀλλ' ἐν ποιήσει καὶ γενέσει (*Enneades* III, Liber 7 § 12).

Dar deosebirea celor două nu poate fi trecută sub tăcere, ci se află la îndemână. Creație (*Schaffen*) era pentru orice romantic o „activitate” fie a „Eului”, fie a „Ideii” sau a „subiectului absolut”, sau, în fine, a „voinței”, și astfel, pentru ei, lumea externă, „fenomenală” însemna o iluzie. Pentru Bergson, dimpotrivă, creația revine lucrurilor însele, și astfel creația sufletului este numai o piesă din creația universală: lumea creată este unica realitate, iar lumea însăși devine într-o anumită măsură romantică.

În orice caz, se poate spune că, acolo unde creația joacă rolul principal, arta este acasă la ea. „Intuiția” acestei „noi filosofii” este una estetică. „Arta nu este decât o viziune mai directă a realității... Arta nu are alt obiect decât de a îndepărta simbolurile practic utile, generalitățile în mod convențional și social acceptate, în fine, tot ceea ce ne maschează realitatea, pentru a ne pune față-n față cu realitatea însăși” (*Rire*, p. 161). Intuiția, spune Bergson mai departe, nu este nimic altceva decât percepția sensibilă, dar extinsă (*dilatée*) și dezinteresată (*désintéressée*). Dar aici survine întrebarea: o astfel de „extindere” este posibilă sau aceasta înseamnă „a pretinde de la ochi să vadă mai bine decât văd realmente? – „Aceasta este obiecția”, spune Bergson, „dar nu este deloc greu a o respinge”. „Ea este respinsă, credem noi, chiar de experiență. Există de fapt de secole oameni a căror funcție este în mod precis de a vedea și de a ne face să vedem ceea ce, în mod natural, noi nu percepem. *Aceștia sunt artiștii*” (*Perception du changement*, p. 9). Așadar: există o intuiție dezinteresată lărgită; așa toți artiștii au ceva la îndemână de la timpurile trecute! La rândul nostru, întrebăm însă: ce este această intuiție artistică, există așa ceva, poate ea în genere să existe? Această întrebare Bergson nu și-o pune, ci doar afirmă pur și simplu „intuiția” sa. Îndreptățirea la aceasta ar putea fi adusă cumva de la anarhia în care se află estetica contemporană; de fapt, nu există o „știință” a esteticii valabilă, dar există infinit de multe „metaestetici”²⁶.

Filosofia lui Bergson este astfel un „esteticism” mai general și, în acest sens, se poate spune că la Bergson stilul este adaptat conținutului. Această orientare estetică a filosofiei bergsoniene nu este deloc singulară în contemporaneitate. Filosofia lui Nietzsche, de pildă, rămâne, în ciuda „Voinței de putere”, un „perspectivism”²⁷, căci la Nietzsche lumea își află sensul numai în multilateralitatea și în multiplicitatea cu care o ornează iluzoriu simțurile noastre. La fel se lasă determinată ca o filosofie a frumosului și filosofia lui Guyau, în ciuda interesului ei pentru problemele etice: Guyau a fost în același timp și un – nu atât de neînsemnat – poet. Se pare că preponderent numai frumosul este în stare să dea vieții noastre valoare și certitudine lipsită de îndoială, acea „*définitive étreinte*” (*L'Évol.*, p. 371: îmbrățișare

²⁶ Firește, Bergson adaugă aici că filosoful, spre deosebire de artist, trebuie să fie acasă în toate științele și că intuiția urmează abia după cercetări îndelungate. Rezerva poate să fie și foarte spirituală: cu intuiția se rămâne la cei vechi; dar rămâne și pe mai departe ceea ce ea era de la început, anume ceva neștiințific.

²⁷ Vezi: H. Nohl, *Eine historische Quelle zu Nietzsches Perspektivismus*; G. Teichmüller, *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 1913, Heft 1.

definitivă), căci binele și adevărul o refuză. Un psiholog american contemporan, *Baldwin*, a ales ca *motto* la a sa „logică genetică” inventivă și originală cuvântul τὸ καλὸν πᾶν, în care vedem adusă la expresie interpretarea „panestetică”. „Experiența estetică este o experiență care umple aceste opoziții, întrucât le cuprinde și le supraordonează pe acestea; căci în timp ce revendică satisfacție deplină pentru fiecare moment parțial al esteticului, fie acesta practic, teoretic sau oricare altul, aduce factorii mișcării experienței noastre într-o trăire a nemijlocirii esențial dobândite într-un nou echilibru, într-o poziție nouă, asigurată.”²⁸ Însuși conceptul de *creație* ne dă cheia la această „experiență estetică” caracteristică, care în fond este una antiintelectualistă sau, cum o numește Baldwin, gen „alogic” de cunoaștere. Antiintelectualismul bergsonian își are rădăcina proprie în artă, este așadar, „dezinteresat”, pe când cel pragmatic se înrădăcinează în util. De aceea, atunci când se vorbește de misticism la Bergson, trebuie să înțelegem acest misticism ca *estetic*: filosoful este un inspirat, un vizionar²⁹.

Dacă această experiență intuitivă depășește toate antinomiile (Kant) sau toate dilemele (Renouvier) gândirii speculative, ne putem îndoi. Poate așadar „experiența estetică” să depășească sau să niveleze ceea ce pentru intelect rămâne totdeauna necontradictoriu? – În niciun caz!

Vom vedea mai târziu că intuiția nu este un mijloc de soluționare a opozițiilor, ci pur și simplu o stratagemă. Spencer, filosoful evoluționismului, a remarcat deja că intelectul nostru „simbolizează” și că ajunge prin aceasta la contradicții penibile; dar a afirmat – ceea ce se trece cu vederea de obicei – și existența acelei „puteri determinate care întregeste intelectul” (*L'Évol.* – Introd., V), care ne lasă să presimțim absolutul. „Alături de conștiința determinată – scrie Spencer – ale cărei legi sunt formulate de logică, există încă o conștiință nedeterminată, care nu se lasă adusă în

²⁸ T.M. Baldwin, *Das Denken und die Dinge oder genetische Logik*, Bd. I: *Funktionelle Logik, oder genetische Erkenntnistheorie*, Leipzig (Barth) 1908, p. X–XI.

²⁹ Nu este indiferent să știm că Bergson a schițat esențialul filosofiei sale într-o conferință publică la Universitatea din Clérmont-Ferrand (*Le rire – De quoi rit-on? – Pourquoi rit-on?*). De asemenea, nu este o întâmplare că Bergson a exercitat o așa de mare influență asupra „simbolismului” contemporan din Franța.

Ravaisson însuși, maestrul lui Bergson, a fost un suflet de artist și vădit influențat de filosofia alexandrină. Faptul că și el, sub influența lui Schelling, pe care l-a ascultat la München, a stat sub acea influență, se poate contesta. Bergson afirmă că Ravaisson a rămas în München numai câteva săptămâni, „un séjour de quelques semaines”, și că el nu cunoștea limba germană (Vezi: H. Bergson, *Notice sur la vie et les œuvres de M. F. Ravaisson*, Mém. de l'Académie de Sciences morales et politiques, 1907, t. XXV, p. 12). Bergson crede că în cazul lui Ravaisson nu poate fi vorba de o influență a lui Schelling, ci numai de o înrudire a gândirii. Ravaisson a avut numai doi maeștri: Aristotel și Leonardo da Vinci. Se știe că Ravaisson s-a ocupat întreaga lui viață cu arta; a scris mai multe studii asupra sculpturii „Venus din Milo”, pe care el, ca „conservator” la Louvre, a recondiționat-o parțial. El a fost și pictor și a expus sub numele *Laché*. Să-l lăsăm în fine pe Bergson însuși să vorbească despre opinia lui Ravaisson că frumusețea este adevăr: „Întreaga filosofie a lui Ravaisson derivă din această idee că arta este o metafizică figurată, că metafizica este o reflecție asupra artei și că aceeași intuiție, divers utilizată, îl face profund și pe filosof și pe marele artist” (*ibidem*, p. 15–16).

formule. Pe lângă gânduri desăvârșite și pe lângă altele care, deși incomplete, vor putea fi completate, există încă și gânduri care la completare constituie o imposibilitate, dar care, totuși, sunt reale în sensul că prezintă iritări normale ale capacității de gândire... Se constată astfel că dovada că o conștiință determinată a absolutului este pentru noi o imposibilitate se bazează pe prezumția inevitabilă a unei conștiințe nedeterminate despre acesta.³⁰ Așa cum se vede, aici intuiția bergsoniană este deja schițată, dar, firește, pentru Spencer aceasta rămâne o gândire în crepuscul, prin care putem dobândi cel puțin *certitudinea existenței (Dasein) unui absolut, ceva intelectual*, pe care el îl numește credință, pe când la Bergson înseamnă o altă modalitate de cunoaștere: „intuiția” sa³¹.

Caracteristic „panestetismului” bergsonian sunt două gânduri corelate unul cu altul: *dezinteresarea* ca ideal al unei cunoașteri corecte (*intuiția*) și *libertatea etică*. Din „dezinteresarea” cunoașterii, așa cum o propune Bergson, rezultă clar că filosofia lui este străină prin aceasta pragmatismului unui James, în ciuda entuziasmului pragmatistului W. James pentru filosofia lui Bergson. Neîndoielnic, un gând fundamental bergsonian sună: „nous ne pensons que pour agir... La spéculation est un lux, tandis que l'action est une nécessité” (*L'Évol.*, p. 47: „noi gândim numai pentru a acționa... Speculația este un lux, pe când acțiunea este o necesitate”); dar utilitatea bergsoniană nu are nimic de a face cu utilitatea empirică pragmatică, ci ea este, cum s-ar spune, o utilitate metafizică, întrucât acțiunea utilă ajută la dezvoltarea esenței proprii a materiei, nu dintr-o dată, ci mai mult cu timpul³².

Nu mai puțin important este pentru Bergson conceptul de libertate. Bergson povestește că a scris *Essai sur les données...* ca să justifice afirmarea libertății și a personalității, pentru înțelegerea cărora au avut loc cele mai mari confruntări ale filosofiei moderne. Felul și modalitatea în care Bergson a soluționat problema libertății nu constituie, în mare și în întregime, un unicat în filosofia franceză contemporană. Aici, Bergson aparține gânditorilor temerari ai orientării foarte răspândite a „filosofiei contingenței”, care i-a avut ca cei dintâi pioneri pe *Biran* și *Renouvier*. Ceea ce Renouvier numește „începuturi absolute” care descind în lumea fenomenală, Boutroux numește simplu „contingență”³³, Evellin³⁴ – „spontaneitate”

³⁰ H. Spencer, *Grundlagen der Philosophie* (trad. în germană de B. Wetter), Stuttgart 1875, p. 87–88.

³¹ Le Roy, cel care a dezvoltat mai departe orientarea religioasă a bergsonismului, vorbește adesea de „credință” și înțelege prin aceasta *intuiția*; aici, el se situează sub puternica influență a „Filosofiei credinței” a lui Ollé-Laprune.

³² Cineva ar putea să obiecteze pe drept că „estetismul” bergsonian ar fi mai mult aparent decât faptic și că în realitate bergsonismul se sprijină pe dialectica sa, adesea sofisticată. Recunoaștem bucuros, firește, că bergsonismul conține nu numai o dialectică răsturnată, ci și una constructivă, dar că esteticismul i-ar aparține în mod necesar, pentru aceasta stau ca mărturie suficiente anumite citate. Acea obiecție trebuie să sune altfel: Bergson nu a întrebat ce înseamnă *dezinteresare* a intuiției, pe care el o opune intelectului practic. Dincolo de cuvintele: „speculația este un lux, pe când acțiunea este o necesitate” survin o sumă de ipoteze indemonstrabile, așa că Bergson ar fi trebuit să scrie mai întâi o estetică.

³³ É. Boutroux, *Contingence des lois de la nature*, Paris (Alcan, 6ème édit.).

³⁴ Fr. Evellin, *La raison pure et les antinomies*, Paris (Alcan), 1907 (partea a III-a, 4).

și Bergson – „creație”. Nu prea departe de această orientare se situează sociologul G. Tarde și maestrul său A. Cournot. Teoretico-gnoseologic, îi găsim navigând în același sens pe H. Poincaré, încă mai mult pe G. Milhaud, în fine, într-o măsură mai pronunțată, pe Wilbois³⁵ și pe La Roy. Pentru toți aceștia, în cele din urmă știința nu este o oglindă a realității, ci o comoditate, o convenție, ba chiar „decret arbitrar”. Dar între filosofii sus-numiți există o deosebire: pentru Renouvier și Evellin, contingenta și spontaneitatea înseamnă un postulat logic – acestea sunt pentru ei o urmare naturală a structurii noastre spirituale –, astfel că principiul cauzalității nu este nelimitat și principiul contradicției rămâne o lege absolută. Pentru Boutroux³⁶ și Bergson însă, între cunoaștere și realitate există o adâncă prăpastie, așa că principiul contradicției nu mai e valabil pentru realitate.

În ceea ce privește conceptul de creație, vrem însă să conectăm aici o remarcă. Se împacă ideea creației cu ideea de continuitate? Știm deja că pentru Bergson lumea sufletească este o continuitate mișcătoare, curgătoare de calități multicolore, pure care se întrepătrund reciproc, totdeauna cu noi aspecte, ca un spectru de culori infinit de multe împreună cu o continuă umbră. Dacă însă fiecare clipă este în întregime nouă, mai putem atunci să înțelegem trecerea de la una la alta ca pe o continuitate? Poate să fie infinit de mică fiecare creație, ea rămâne, ca creație, „ireductibilă” la cea care i-a premers: *Creație fără discontinuitate nu există în genere*. Și o filosofie care vede în creație esența lumii trebuie să afirme consecvent discontinuitatea generală.

După ce de-acum am stabilit gândul fundamental al filosofiei bergsoniene, „creația”, este de cercetat mai îndeaproape aceasta în întreita sa configurație: ca durată, ca mișcare și ca dezvoltare. (*Va urma*)

Traducere de Alexandru Boboc

³⁵ J. Wilbois, *L'esprit positif* („Revue de Mét. et de Morale” 1901–2). Același ne-a dat și o *etică* în sens bergsonian: *Devoir et Durée*, Paris (Alcan) 1912.

³⁶ „Ființa primește forma logică într-o manieră contingentă” (Boutroux, *op. cit.*, p. 43).